

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Борщика Ярослава Вікторовича

«Усні джерела до історії українсько-польських відносин на Волині під час

Другої світової війни: типологія, інтерпретація, верифікація»

подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі

спеціальності 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні

історичні дисципліни

Актуальність обраної дисертантом теми обумовлюється тим, що дискусія довкола польсько-українського конфлікту періоду Другої світової війни ще далеко себе не вичерпала. Більше того, вона уже давно стала чинником політичного життя обох сусідніх держав. Сучасний розвиток досліджень Волинської трагедії, крізь призму усної історії, дійшов до етапу осмислення уже зібраного, що потребує ґрунтованого наукового аналізу та верифікації за допомогою документальних джерел. Тому, слід підкреслити, що дисертація Борщика Ярослава Вікторовича вирішує важливі питання історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін.

У вступі Я.В. Борщик чітко визначив та обґрунтував об'єкт, предмет, мету, основні завдання, актуальність та новизну дисертаційного дослідження. Виникають запитання щодо географічних меж дослідження, адже в період Другої світової війни Волинського воєводства не існувало. Напевно доцільніше було б використати німецький окупаційний або радянський адміністративно-територіальний поділ. Окрім того, хронологічні межі роботи, які охоплюють 1939 – 1945 рр., на мою думку, не відображають предмет дослідження. Передумови Волинської трагедії розпочалися задовго до Другої світової війни, а збройне протистояння між поляками та українцями на Волині закінчилося весною 1944 р. На теренах сусіднього Закерзоння конфлікт тривав ще принаймні до 1947 р. Хоча Волинська трагедія й була драматичною

кульмінацією польсько-українського міжнаціонального протистояння, її межі охоплювали початок 1943 – початок 1944 рр.

Перший розділ дисертації присвячено аналізу джерельної бази, існуючої історіографії проблеми та теоретико-методологічним засадам дослідження. Автор доречно поділив історіографію проблеми на польську та українську. Майстерно показав особливості напрацювань кожного автора. Розібрав особливості формування термінології проблеми. Утім, всього охопити таки не вдалося. Наприклад, серед наукового доробку Івана Ольховського, чомусь не згадується його друга книга написана на основі спогадів – «Кривава Волинь» (видана 2011 р. у Києві). Вона присвячена подіям польсько-українського конфлікту на теренах Турійського району Волинської області (С. 23). Вважаю, що сам огляд історіографії Волинської трагедії, заслуговує окремого наукового дослідження, рівня кандидатської дисертації, а тим більше польсько-українського конфлікту 1942 – 1947 рр. Тому зосередження на працях, написаних виключно на основі усних джерел, було б більш раціональним.

Окремо автор дослідив співпрацю між українськими та польськими науковцями щодо проблеми Волинської трагедії. Проаналізував серію зустрічей і наукових семінарів «Україна – Польща: важкі питання». Вказав на досягнення українськими та польськими істориками спільних позицій, а також на їх розбіжності. Зауважив, що посадовці обох країн, з невідомих причин, відмовилися фінансувати подальше проведення наукових семінарів (С. 32). Згадано про публікацію за активної співпраці Генеральної дирекції державних архівів Польщі та Державного комітету архівів України багатотомної серії збірника документів «Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ ст. Невідомі документи з архівів спецслужб». Наступним пунктом у розділі було виділено українсько-польські відносини 1939 – 1945 рр. у працях західних та російських дослідників. Слушно зауважено, що їх позиції розділилися на нейтральні та вкрай критичні. Однак, поданий у дослідженні аналіз позицій західних авторів вважаю недостатнім. Позитивне враження справляє методологічна база дослідження представлена автором окремим підрозділом.

Другий розділ «Комплекси усних джерел з історії українсько-польського конфлікту на Волині» є ключовим у дисертації та становить головну її наукову цінність. Автор дійшов справедливих висновків, що польські та українські науковці стикалися з відсутністю або недостатньою кількістю необхідних документальних джерел для дослідження тих чи інших аспектів цієї проблематики. Кидається у вічі диспропорція між архівними та усними джерелами Волинської трагедії (С. 64).

Підрозділ 2.1 «Колекції польських усних джерел» вирізняється ґрунтовністю дослідження та виваженістю висновків автора. Польські офіційні установи, неурядові громадські організації та активні зацікавлені громадяни провели колосальну роботу зі збору та фіксації спогадів про українсько-польський міжнаціональний конфлікт на Волині. Згідно досліджень автора, за найбільш скромними підрахунками всіма вище переліченими сторонами було зафіксовано близько трьох тисяч спогадів. З них щонайменше 1984 джерела зібрані на основі методу усної історії (С. 81). Опираючись на комплексну аналітичну роботу, доведено сумнівну наукову цінність багатьох усних джерел зібраних польськими істориками. Автор слушно зазначає, що дослідники порушували засади збору та опрацювання спогадів очевидців з використанням методу усної історії (С. 74). Відзначено, що були прецеденти успішного польсько-українського співробітництва у рамках документального фіксування усних історичних інтерв'ю про події Волинської трагедії. Приміром, у 2012 р. міжнародний проект люблінського наукового осередку «Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943» (С. 75-76). Аналізуючи його автор відмічає, що важливим елементом історичної пам'яті опитаних волинян є засудження вбивства польського мирного населення, жоден з опитаних респондентів не став якимось чином виправдовувати винищення цивільного польського чи українського населення, складалося навіть враження, що серед якоїсь частини опитаних нами респондентів існує навіть «комплекс вини» через те, що на цій землі люди гинули за національною ознакою. Пам'ять волинських поляків є більш травматичною. Загроза розправи з боку місцевих українців в 1940-х рр.,

вбивства їхніх близьких та рідних є неодмінною частиною їхньої пам'яті про Волинь. (С. 78-79).

У підрозділі 2.2. «Українські усні джерела» автор констатує, що збір спогадів очевидців Волинської трагедії серед українських дослідників розпочався дещо пізніше, ніж у їхніх польських колег. Зазначає, що першим із української сторони цю роботу у 1990 р. розпочав краєзнавець із Володимир-Волинська Ярослав Царук (С. 81). Згодом він передав зібране до Державного архіву Волинської області. На основі згаданих матеріалів було сформовано особистий фонд Ярослава Царука за номером Р-3494. Вперше увагу звернено, що його робота розпочалася задовго до публікації книги Владислава та Єви Семашків. Отже, руйнується твердження польських істориків, що збір українською стороною спогадів проводився поспіхом впродовж 2000 – 2003 рр. як спроба сфабрикувати працю, подібну до їхньої (С. 82). На відміну від Семашків, володимирський краєзнавець свідомий вад і недоліків своєї роботи та не вважає її «істиною в останній інстанції» (С. 88). Цікавою, навіть несподіваною, є розповідь про науковий доробок Івана Пуська-Пущука. З'ясовано ключову роль у організації перших досліджень Ярослава Ісаєвича. Надалі увесь тягар роботи зі збором свідчень, в тому числі фінансова сторона, лягла на плечі Пущука. Ймовірно тому автор не передав зібраний матеріал до українських архівів, а зберігає його вдома, не допускаючи до вивчення документів інших істориків. За приблизною оцінкою, наданою автору Пущуком, по Волинській області було зібрано близько трьох з половиною тисяч спогадів, з них 994 інтерв'ю є записаними на аудіоносіях, решта – записані на чернетках протокольним способом. Хронологічно вони охоплюють 1938 – 1944 рр. Тобто частково охоплюють й міжвоєнний період (С. 88-93).

Третій розділ дисертації «Документальні джерела українсько-польських взаємин на Волині періоду Другої світової війни: спроба репрезентації» має оглядовий характер. Автор розглянув дві схеми класифікації джерел українського підпілля – Володимира Ковальчука та Георгія Папакіна. Опираючись на них, він здійснив аналіз комплексу джерел з подій Волинської

трагедії не в цілому, а в контексті найбільш актуальних тем. Автор зазначив, що документи із зазначеної проблематики зберігаються переважно у чотирьох українських архівах – Центральному державному архіві вищих органів влади України (фонди 3833, 3838, 3967), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (фонди 1, 62, 64, 73), Державному архіві Рівненської області (фонд Р-30) та Державному архіві Волинської області (фонд Р-1021). Увагу зосереджено на малоінформативних щодо проблем дисертації фондах. Наприклад, аналізується фонд 3967 ЦДАВО України у якому знаходиться чотири справи з проблематики Волинської трагедії (С. 103). Натомість дивним видається, що поміж згаданих архівів залишилися не опрацьованими фонди Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Зокрема, фонд 13 «Колекція друкованих видань КГБ УРСР», де зберігаються «трофейні» повстанські документи. Фонд 62 «Документи отримані з архіву ІНП», переважно наповнений джерелами про польсько-український конфлікт. Фонд 5 «Кримінальні справи на не реабілітованих осіб» містить архівно-кримінальні справи радянських органів держбезпеки заведені на активних учасників протистояння з обох сторін та схожий за змістом 6-й фонд «на реабілітованих осіб». Вважаю, що нехтування цим потужним комплексом документів у вивченні подій Волинської трагедії є недопустимим.

Аналізуючи багатотомну серію збірників документів «Літопис УПА» (С. 107), не згадується 11-й та 14 томи «нової серії», які присвячені досліджуванім подіям на теренах Волині та Західного Полісся у 1942 – 1945 рр.

Згадуючи документи з Федерального військового архіву у Фрайбурзі та Федерального архіву в Берліні, не подано жодної додаткової інформації, яка б вказувала на їх зв'язок із проблематикою Волинської трагедії. Нема посилань на фонди, справи. Складається враження, що автор їх не бачив (С. 109).

У назвах підрозділів четвертого розділу дисертації «Верифікація усних джерел Волинської трагедії» помітним є зловживання терміном «верифікація». Дивно, чому автор не використав більш прості форми лексики, наприклад, перевірка достовірності. Також, дискусійним є обрання саме Малинської

трагедії 13 липня 1943 р. як приклад зіставлення документів щодо подій Волинської трагедії. Судячи з поданих матеріалів, це була каральна операція німецької окупаційної адміністрації.

На основі аналізу польських спогадів та історіографії у підрозділі 4.2 «Верифікація концепції польських «відплатних акцій» автор засвідчує відсутність будь-яких згадок про напади на українські села в першій половині 1943 р. (С. 140), а далі обгрунтовано доводить хибність цього твердження.

У підрозділі 4.4 «Верифікація польських та українських спогадів» використано вдалу концепцію. В основу зіставлення польських та українських спогадів про Волинську трагедію взято тільки ті спогади, які походять з одного й того самого населеного пункту та були опубліковані або перебувають в загальному доступі. Спогади, які зберігаються в приватних колекціях та є неопублікованими, до уваги не бралися. Автор справедливо зазначає, що особливістю усних спогадів Волинської трагедії є відсутність в них інформації про дії «третьох сил». На противагу їм, документальні джерела подають інформацію, що німецька адміністрація не була пасивним спостерігачем під час взаємного винищення поляків та українців (С. 176).

Наукову цінність становлять також додатки до дисертації. Особливо додаток В «Антиукраїнські акції за участю поляків на Волині у березні – липні 1943 р.», який був складений на основі результатів дослідження із відповідними картами та таблицями (С. 219-235).

Висновки та узагальнення, сформульовані в дисертації, є цілком виваженими, відповідають структурі праці й викладеному в ній матеріалу. Вони є аргументованими та відповідають концепції роботи.

Робота пройшла необхідну апробацію, зокрема її висновки були оприлюднені автором на чотирьох міжнародних наукових конференціях. Основні результати дослідження опубліковані у п'яти вітчизняних фахових виданнях та одна – у зарубіжному виданні. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Автор виконав весь необхідний комплекс вимог щодо оформлення дисертації. Виконане дослідження оцінюється позитивно.

Вважаю, що за своїм науково-теоретичним рівнем, новизною визначених та розв'язаних завдань, обґрунтованістю основних положень, науковим значенням дисертаційна праця Борщика Ярослава Вікторовича «Усні джерела до історії українсько-польських відносин на Волині під час Другої світової війни: типологія, інтерпретація, верифікація» відповідає вимогам ДАК України, що висуваються до дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент –
кандидат історичних наук,
співробітник
Галузевого державного архіву
Служби безпеки України

Я. М. Антонюк

ПОГОДЖЕНО

Директор ГДА СБУ

А.А. Когут

10 листопада 2016 р.